

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONSION UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

G'ARBIY TURK XOQONLIGIDA TOVAR-PUL MUNOSABATLARI

NurmetovIsmoil Alimbayevich

UrDU "Tarix" kafedrası dotsenti

Qalandarova Muazzam Sodullayevna

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada G'arbiy Turk xoqonligining Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixidagi o'rni numizmatik materiallar asosida yoritilgan. Toshkent (Choch) va Farg'ona vodiysidan topilgan tangalar tahlili orqali "yabg'u/jabg'u xoqon" unvonining qo'llanilishi, hukmdor va xotun tasvirlarining siyosiy-mafkuraviy mazmuni hamda xoqonlik tamg'alarining ikonografik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: G'arbiy Turk xoqonligi, Choch, numizmatika, yabg'u xoqon, Tun yabg'u xoqon, so'g'diy yozuv, turkiy tamg'a, xotun, tanga zarbi.

Аннотация: В статье рассматривается роль Западно-Тюркского каганата в истории государственности Центральной Азии на основе нумизматических источников. Анализ монет, обнаруженных в Чачском оазисе и Ферганской долине, позволяет раскрыть значение титула «ябгу-каган», особенности иконографии правителя и хатун, а также символику каганских тамг.

Ключевые слова: Западно-Тюркский каганат, Чач, нумизматика, ябгу-каган, Тун ябгу-каган, согдийская письменность, тюркская тамга, хатун, монетная чеканка.

Abstract: This article examines the significance of the Western Turkic Khaganate in the history of Central Asian statehood based on numismatic evidence. An analysis of coins discovered in the Chach oasis and the Fergana Valley reveals the use of the title "Yabghu Khagan," the ideological meaning of ruler and queen (khatun) images, and the iconographic features of Turkic tamgas.

Keywords: Western Turkic Khaganate, Chach, numismatics, Yabghu Khagan, Tun Yabghu Khagan, Sogdian script, Turkic tamga, khatun, coinage.

Markaziy Osiyo xalqlari davlatchiligi tarixida g'arbiy Turk xoqonligi alohida o'rin tutadi. Tarixshunoslikda "G'arbiy turk xoqonligi" atamasi ostida Buyuk turk xoqonligining g'arbiy qismi: Oltoy tog'lari g'arbidan to shimoliy qora dengizgacha, Volga-Ural bo'ylaridan to shimoliy Hindistongacha bo'lgan hududni o'z ichiga olgan saltanat bo'lib, xronologik jihatdan ikki turkiy sulola Ashina (568-704 yy.) va Turkash xoqonligi (699-766 yy.) davri bilan belgilanadi.

Ilk o'rta asrlarda g'arbiy Turk xoqonligi bosh hukmdorlarining unvoni "yabg'u xoqon" yoki "jabg'u xoqon" tarzida qayd etiladi. Ushbu ma'lumot numizmatik materiallarda aks etgan[1,56].

Toshkent vohasidan topilgan yaxshi saqlangan mis tangalardagi so'g'diy yozuvlarda trbw y'y'n – "Tardu hoqon", cpyw y'y'n pny – "jabg'u xoqon tangasi" va tw'n cpw y'y'n pny – "Tun jabg'u xoqon tangasi" shaklida o'qib chiqilishi ilk

bor g'arbiy Turk xoqonligi hukmdorlari o'z nomidan tanga zarb qildirganlar, degan fikrga asos bo'ladi[2,25].

Toshkent vohasidan topilgan "jabg'u xoqon" unvonli tangalarning aversida o'ng tomonga yo'nalgan o'tliq tasviri, reversida esa o'ziga xos tamg'a bo'lib, uning atrofida so'g'diy yozuvda cpyw y'y'n pny – "jabg'u xoqon tangasi" deb yozilgan. Ushbu tangada "jabg'u xoqon" deb yozilishi uning g'arbiy Turk xoqonligi bilan aloqasini ko'rsatadi. Mazkur tangalarning Toshkent vohasidan ko'plab topilishi ularning Choch hududida zarb qilinganini bildiradi. Biroq, tangalarning aynan qaysi hukmdorga mansubligi masalasini yechish birmuncha mushkul. Chunki manbalardan ayon bo'lishicha, xoqonlaridan bir nechtasi yabg'u xoqon unvoni bilan hukmdorlik qilgan. Istemidan to Ishbara (640-641 yy.) xoqongacha bo'lgan hukmdorlar "yabg'u xoqon" tarzida tilga olingan. Bu esa ushbu tangalarning Istemi davridan boshlab chiqarilganmi yoki uning avlodlaridan biri davridami masalasini ko'ndalang qo'yadi. Shunga qaramay, yabg'u/jabg'u xoqon unvonining tangalarda uchrash, ularning aynan g'arbiy Turk xoqonligiga talluqli ekanidan darak beradi. Xususan, Toshkent vohasidan topilgan numizmatik materiallar orasida twn cpyw y'y'n pny - "tun jabg'u hoqonning tangasi" so'zlari va "jabg'u xoqon..." unvonli tangalar bilan bir xil tamg'a aks etgan tangalar uchraydi. Jumladan, ushbu turdagi tangalarning uchta asosiy tipi zarb qilingan:

- 1) Chordana qurib o'tirgan hukmdor
- 2) Qo'shaloq portretli xoqon va xotun
- 3) Ustida yarim Oy va yulduz (yoki Quyosh) ramzi aks etgan ot tasvirli tangalar.

Ushbu tangalar Tun yabg'u xoqon (618-630 yy.) tomonidan zarb qilingan, aynan uning davrida g'arbiy xoqonlikning janubiy-g'arbiy o'lkalarga e'tibori kuchaygan. Xitoy yilnomalarida Tun yabg'u xoqon g'arbiy xoqonlik markazini Shi (Choch) davlatining shimolidagi Syan'-Syuan' (Mingbuloq) mavzesiga ko'chirgan va barcha g'arbiy o'lkalar ustidan hukmronlikni mustahkamlagan. Bosi (Eron), Gibin (Kashmir – Kapisa/Kobul)ni nazorat ostiga oladi. Bu paytda g'arbiy Turk xoqonligi O'rta Osiyo bilan birga shimoliy Turkiston, shimoliy Hindiston, Afg'oniston, Xuroson, shimoliy Kavkaz, shimoliy Qora dengiz bo'yini ham o'z ichiga olgan yirik saltanatga aylangan.

G'arbiy Turk xoqonlariga xos tangalar sarasiga Farg'ona vodiysi (Quva)dan topilgan tangalar ham kiritish mumkin. Ahamiyatlisi shuki, Toshkent vohasidan topilgan tangalardan farqli o'laroq, Quva tangalarida turkiy-run yozuvida –aversida "xoqon", reversida sug'd yozuvida y'y'n pny - "xoqon puli" so'zlari bitilganidir. Ularda uchraydigan hukmdor tasviri va tamg'alarining Choch vohasining mazkur tangalarida aks etgan tasvir va tamg'alar bilan aynan o'xshashligi g'arbiy Turk xoqonlariga taalluqli tangalarning vodiya ham keng muomalada bo'lganini ko'rsatadi. Bu tip tamg'alar - "tog' echkisi, Arxar" tasviri VII-VIII asrlarga mansub Qultegin bitiktoshi, Bilga xoqon va boshqa O'rxun-Enasoy obidalarida ham aks etgan. Buyuk Turk xoqonligining xonlik tamg'asidir. Ya'ni, ushbu tamg'a quyidagicha evolyutsion yo'llarni bosib o'tgan: mazkur tangalarning ikonografik

jihati ham ularning xoqonlik bilan aloqada ekanini ko'rsatadi[3,67]. Ulardagi hukmdorlar tasviri esa qadimgi turkiylarga xos qiyofada (elkagacha tushgan uzun soch, soqolsiz, keng yumaloq yuz, bir oz qisq ko'z) aks etgan. Xususan, Toshkent vohasidan topilgan tangalar orasida Tunyabg'u xoqon tangalariga o'xshash, bir tomonida yonma-yon turgan qo'shaloq tasvir: bosh kiyimsiz, uzun sochli hukmdor (xoqon) va uch muguzli bosh kiyim kiygan malika (xotun) tasvirlari va orqa tomonida yuqoridagiga o'xshash tamg'a va uning atrofida so'g'diy yozuvda pny cpyw crbnk "yabg'u Chirdanakning tangasi" so'zlari aks etgan[4,44].

Ma'lumki, qadimgi turkiy davlatchilik an'analarga ko'ra, hukmdorning bosh ayoli "xotun" unvoniga ega bo'lib, davlat boshqaruvida faol ishtirok etgan va saroyda xoqondan keyingi o'rinda turgan. Aytish mumkinki, hoqon bilan yonma-yon turgan uch muguzli bosh kiyimdagi xotun tasvirli tangalarning topilishi turkiy davlatchilik tizimida ayollarning mavqei yuqori darajada bo'lganligini ko'rsatadi.

Bu tipdagi tangalarni o'rgangan E.V.Rtveladze va L.Baratovalar fikricha, ushbu tasvirlar Markaziy Osiyoning bir qancha hududidan (asosan, Oltoy va Mo'g'ulistondan) topilgan tosh haykal va boshqa buyumlarda ham uchraydi. Tangalardagi bu tasvir qadimgi turkiylar e'tiqodiga ko'ra, bolalar, jangchilar, homiladorlik va hosildorlik homiysi bo'lgan iloha Umay bilan bog'liqdir. Choch tangalari orasida biri o'ng tomonga qarab, biri to'g'riga yuzlanib o'tirgan holatda tasvirlangan hukmdor va malika tasvirlari mavjud. Ushbu tangalarning reversida esa yuqoridagi tangalarga o'xshash tamg'a va girdida so'g'dcha pny cpyw yr crbnk – "yabg'u El –Chirdanakning tangasi" so'zlari yozilgan.

Tunyabg'u xoqon o'z hukmdorligining dastlabki yillarida qarorgohini Chochga, uning shimolidagi Syan'-Syuan' (Mingbuloq) mavzesiga ko'chiradi. Yana bir xoqon Ashina Xelu (651-657 yy.) ham o'z qarorgohini shu shaharga o'tkazgan.

Mazkur tarixiy dalillar asosida G'arbiy Turk xoqonligining ilk tangalari Choch vohasida zarb qilingani ma'lum bo'ladi. Bundan tashqari, yana bir dalil mazkur tangalarning aksariyati Turk xoqonligi davrida vohaning eng yirik Qanqa va Xonobod xarobalaridan topilgani ham ularning Choch vohasida zarb qilinganidan darak beradi. Demak, xoqonlar Chochni o'z tasarrufiga olgach, bu yerdagi tangani zarb qilish usuli bilan tanishib o'z tangalarini chiqarganlar[5,24].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boboyorov G'. G'arbiy turk xoqonligining davlat tuzumi Tarix fan. dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent, O'zFA ShI, 2012. – 56 b.
2. Boboyorov G'. G'arbiy Turk xoqonligi ilk tangalari // Moziydan sado. 1 - son. (33) 2007. - B. 25.
3. Массон М.Е. К вопросу о взаимоотношениях Византии и Средней Азии по данным нумизматики // Труды САГУ, Новая серия, XXII. В.кн. 4. - Т., 1951.С-67.
4. Zeymal E.V. Toshkent vohasi arxeologiyasi. – T.: O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi, 1999. – B. 44.
5. Boboyorov G'. G'arbiy Turk xoqonligi ilk tangalari // Moziydan sado. 1 - son. (33) 2007. - B. 24.